

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ
И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 13.20.623 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 37:371.04:371.3:494.3

Асанбекова Нурзат Асанбековна

**ЖОГОРКУ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН
ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2021

Иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Чыманов Жеңишбек Арыпович**, педагогика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Рысбаев Сулайман Казыбаевич**, педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз билим берүү академиясынын көп тилдүү билим берүү жана адабият лабораториясынын башкы илимий кызматкери

Исираилова Акдана Маматалиевна, педагогика илимдеринин кандидаты, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин кыргыз тили кафедрасынын доценти

Жетектөөчү уюм: Жалал-Абад мамлекеттик университети Башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, Педагогика жана психология кафедралары, Жалал-Абад шаары, Ленин көчөсү, 57

Коргоо 2021-жылдын 26-ноябрында саат 13.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 13.20.623 диссертациялык кеңештин жыйынында өтөт, дареги: 720023, Бишкек ш., 10 кичи району, Саманчин көч., 10-а.

Диссертацияны коргоону онлайн көрсөтүүнүн жеке коду: <https://vc.vak.kg/b/d13-tw1-1v3-x7g>

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көч. 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш. Фрунзе көч. 547), Кыргыз билим берүү академиясынын (Бишкек ш., Эркиндик гүлбагы, 25) китепканаларынан жана <http://arabaev.kg/do.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2021-жылдын 26-октябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынан актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январындагы «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» Жарлыгында билим жана тарбия маселесине өзгөчө көңүл бөлүнүп, «билим берүү системасында тарбия берүүнүн улуттук маданий-руханий-адеп-ахлактык жана үй-бүлөлүк баалуулуктарга ылайык келүүсүн камсыз кылуу» талабы коюлган. Аталган Жарлыкты турмушка ашыруу боюнча иштелип чыккан Концепцияда: «ар тараптуу өнүккөн, өз элинин руханий-адеп-ахлактык жана маданий баалуулуктарын терең сиңирген, эне тилин негизги баалуулук катары сыйлаган, билимдүү, жоопкерчиликти, дени сак, мекенчил, татыктуу инсанды калыптандыруу» [Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө. Жарлык [Текст]// Эркин-Тоо, 2021-ж., 3-август], – негизги максат катары белгиленген. Жогорудагы конкреттүү коюлган талапты жана максатты ишке ашырууну, баарыдан мурда, кыргыз тилин окутуунун мазмунун улуттук баалуулуктар менен толуктап баштоо зарыл экендигин тастыктап турат. Улуттук баалуулуктардын уюткусу, негизи жана соолбос булагы болуп кыргыз элдик педагогикасынын бай материалдары эсептелет.

Кыргыз тилин окутуунун бир кылымдан өткөн тарыхына саресеп салсак, алгачкы алиппелер (И.Арабаев), тунгуч кыргыз тили окуу китептери (К.Тыныстанов) жана биринчи методикалык эмгектер (С.Нааматов) кыргыз элдик педагогикасынын кылымдарды карыткан таалим-тарбия берүү салттарына негизделип иштелип чыккандыгы белгилүү. Алар эч негизсиз жоюлуп кеткен. Азыркы учурда окутуунун соңку талаптарына жооп бербеген грамматикалык маалыматтардын монополиялык үстөмдүгүн жоюп, кыргыз тилин кыргыз жаштарына окутууда жаңы педагогикалык негиздерге кыргыз элдик педагогиканын, улуттук этнопедагогиканын негиздерин бирдей колдонуу азыркы учурдун өктөм талабы болуп калды. Бул, биринчи жагдай. Экинчиден, кыргыз элдик таалим-тарбия берүүнүн салттары, табылга-тажрыйбалары, элдик оозеки чыгармачылыкта, акындар поэзиясында, кыргыз адабиятында, улуттук оюндарда ж.б. чагылдырылган идея-түшүнүктөр илимий-педагогикалык өңүттөн кыйла изилденип, конкреттүү жыйынтыктар чыгарылып келет. Бул багытта кыргызстандык окумуштуулар А.Измайлов, И.Бекбоев, Н.Имаева, С.Иптаров, С.Рысбаев, А.Муратов, А.Калдыбаева, А.Алимбеков ж.б. эмгектерин жарыялашкан. Орус педагогдору К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский, Г.Н.Волков, А.Ш.Гашимов, Г.Н.Филонов ж.б. этнопедагогика боюнча уникалдуу эмгектери бар. Этнопедагог-окумуштуулардын эмгектери кыргыз тилин окутуунун этнопедагогикалык негиздерин иштеп чыгууга керектүү теориялык маалыматтарды бере алат.

Этнопедагогика, анын ичинде кыргыз этнопедагогикасы илим катары калыптанып, өнүгүп, алардын натыйжалары билим берүүдө улам кеңири жана натыйжалуу колдонула баштагандыгына карабастан, кыргыз тилин орто мектептерде окутууда бир катар карама-каршылыктар орун алып келүүдө. Алар:

- И.Арабаев жазган алгачкы кыргыз алиппеси, К.Тыныстанов иштеп чыккан тунгуч кыргыз тили окуу китептери, С.Нааматов жазган алгачкы методикалык эмгектердин дидактикалык негиздери кыргыз элдик педагогикасынын бай материалдарын түзсө да бул тажрыйба, бул табылга эч негизсиз улантылбай, унутта калып келүүдө;

- кыргыз этнопедагогика илими калыптанып, өнүгүп, билим берүүнүн азыркы талаптарына жооп берген эмгектер жазылып, диссертациялык иштер корголуп, методикалык окуу куралдары жарыяланып келе жаткандыгына карабастан, алардын теориялык жана практикалык жыйынтыктары кыргыз тилин орто мектептерде окутуу процессинде кеңири колдонулбай келет;

- кыргыз тилин орто мектептерде окутууда элдик педагогиканын материалдары толугу менен тилдик-лингвистикалык теориялык маалыматтарды үйрөтүүнүн алкагында гана колдонулуп келе жатат;

- жогоруда аталган жана башка карама-каршылыктарды жоюу жана элдик педагогиканын бай казынасын кыргыз тилин окутуу процессинде колдонууга көмөк көрсөтүү максаты диссертациялык ишибизди темасын «Жогорку класстарда кыргыз тилин окутуунун этнопедагогикалык негиздери» деп алууга түрткү берди.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: тема Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз тилин жогорку класстарда окутуунун этнопедагогикалык негиздерин азыркы талаптарга ылайык аныктоо, алгылыктуу колдонуу жолдорун иштеп чыгуу, педагогикалык эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү менен практикада колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери: изилдөөнүн максатына жетүү үчүн төмөнкү милдеттер коюлду:

– кыргыз тилин эне тил катары жогорку класстарда окутууда этнопедагогиканын ордун жана маанисин ачып берүү;

– кыргыз элдик педагогикасынын материалдарын жогорку класстарда кыргыз тилин окутуунун мазмуну жана каражаты катары колдонуу жолдорун аныктоо;

– изилдөөдөн алынган материалдарды педагогикалык эксперименттик

текшерүүлөрдөн өткөрүү, толуктоо жана практикада колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: кыргыз тилин жогорку класстарда окутууда этнопедагогиканын алган орду, мааниси аныкталып, элдик педагогиканын бай материалдарын кыргыз тилин окутуунун мазмуну жана каражаты катары колдонуунун теориялык негиздери иштелип чыккандыгы менен аныкталат.

Натыйжалардын практикалык мааниси: иш кыргыз тилин окутуунун предметтик стандарты менен окуу программасынын талаптарын ишке ашыруунун практикалык маселелерин чечүүгө арналып, окуучулардын таанып-билүүчүлүк, жүрүм-турумдук жана маданий көндүмдөрүн калыптандыруусунда теориялык жана практикалык маселелерин камтып, конкреттүү сунуштарды берип, темага негизделген сабактын үлгүлөрүн иштеп чыгып, колдонууга сунуш кылгандыгы, окуучуларды коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүгө карата даяр материалдарды бере алгандыгы менен практикалык мааниге ээ. Алынган жыйынтыктар кыргыз тили окуу китебинин мазмунунун дидактикалык жабдылышын жакшыртууга да салым кошо алат.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

– кыргыз тилин эне тили катары окутуу кыргыз элдик педагогикасынын баалуулуктары менен тыгыз байланышта жана ага негизделип окутулушу зарыл. Элдик педагогиканын материалдары кыргыз тилин окутуунун мазмуну жана каражаты катары кызмат кылууга тийиш;

– кыргыз элдик педагогикасынын бай тажрыйбалары менен салттары, табылгалары ж.б. кыргыз тилин окутуунун билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк максаттарын ишке ашыруунун таасирдүү жана натыйжалуу каражаты боло алат;

– кыргыз элдик педагогикасынын баалуулуктарын өздөштүрүү окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн, улуттук баалуулуктарды өздөштүрүүнүн соолбос булагы болууга тийиш; «Манас» эпосу, кыргыз улуттук оюндар, дидактикалык чыгармалар, үрп-адат, каада-салттарды кыргыз тили боюнча жүргүзүлүүчү класстан тышкаркы ар түрдүү иштерде максаттуу колдонуу окуучулардын кыргыз тилине, кыргыз тарыхы менен маданиятына, адабине болгон кызыгууларын арттырып, аларды өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт.

Изденүүчүнүн жеке салымы: изилдөөнүн темасына тиешелүү илимий-методикалык эмгектер, ченемдик-укуктук документтер, практикалык тажрыйбалар изденүүчү тарабынан өз алдынча окуп-үйрөнүлүп, жалпылаштырылды, системага салынды. Кыргыз тили сабагында, класстан тышкаркы иштерде кыргыз элдик педагогикасынын, жалпы эле этнопедагогиканын материалдарын пайдалануунун методикасы жекече иштелип чыкты. Сабактын үлгүлөрү иштелип чыгып, сабактар изденүүчү тарабынан өтүлдү.

Педагогикалык эксперименттик иштердин планы, сабактын үлгүлөрү өз алдынча иштелип, аларды текшерүү жана жыйынтыктарды чыгаруу изденүүчүнүн катышуусу менен аткарылды. Жалпы корутунду менен практикалык сунуштар жекече чыгарылды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы: Изилдөөнүн жыйынтыктары, сунуш кылынган үлгүлөр, иштелип чыккан долбоорлор боюнча республиканын аймактарында сынактар өткөрүлдү. Жогорку окуу жайларында өткөрүлгөн эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар окулду, практик мугалимдерге семинарлар өтүлдү. Республикалык жана чет өлкөлүк басылмаларда макалалар жарыяланды, филологиялык билим берүүнүн технологиясы кафедрасында талкууланды.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялоолордо толук чагылышы. Диссертациялык изилдөөнүн материалдары боюнча автор тарабынан 12 илимий макала, 9 макала РИНЦке кирген басылмаларда, анын ичинде 2 макала Кыргыз Республикасынан тышкары жарыяланган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: диссертация киришүүдөн, негизги үч бөлүмдөн, жалпы корутундудан жана практикалык сунуштардан турат. Иштин аягында пайдаланылган адабияттардын тизмеси жана тиркемелер берилди. Жалпы көлөмү 180 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу негизделди, аны изилдөөнүн даражасы, теманын мамлекеттик илимий программалар менен байланышы айкындалды, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери аныкталды, иштин илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу айкындалды, коргоого коюлуучу негизги жоболор берилди, диссертанттын жеке салымы жана изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоонун даражасы аныкталды, иштин түзүмү жана көлөмү берилди.

«Кыргыз тилин элдик педагогикага негиздеп окутуунун жалпы маселелери» деп аталган биринчи бөлүмдө элдик педагогиканы изилдөөгө алган этнопедагогика илиминин пайда болушу, элдик педагогиканын изилденүү тарыхы жана ага негиз салган окумуштуулардын пикирлери жыйналып, талдоого алынды. Таалим-тарбия ишиндеги этнопедагогиканы колдонуу зарылдыгы аныкталып берилди. Ошондой эле, кыргыз тилин окутууда жана бул предметтин кызыктуулугун арттырууда, улуттук баалуулуктарды сабактын максаттарына ылайык кеңири колдонуунун артыкчылыктары белгиленди.

Ааламдашуунун арааны жүрүп, билим жана тарбия берүүдө, жогорку билимдүү адистерди даярдоодо батыштын таңууланган стандарт концепцияларын, стратегияларын эч ылгоосуз билим берүү системасына зордоп киргизүүнүн шарттарында «элдик» деп аталган илимдердин (этнопеда-

гогика, этнолингвистика, этнопсихология, этномаданият таануу ж.б.) барк-баасы менен мааниси, ролу менен кызматы болуп көрбөгөндөй актуалдуулукка ээ болууда. Элдин элдигин, улуттун улуттугун азыркы цивилизация, өнүккөн технология, компьютердик доор сактап, өнүктүрүп-өстүрүүгө өбөлгө болбостон, тескерисинче, аларга кедерги боло тургандыгы айкындалууда. Айрыкча бул өзгөчөлүк эгемендүүлүккө жаңыдан жетишкен аз сандуу элдердин, улуттардын өз алдынча улут катары жашап, улуттук улуу дөөлөттөрдү сактап, барктап, келечек муундарга берүү милдетин татаалдаштырып, башка, чоочун, жат жана жасалма баалуулуктарды күргүштөтүп киргизүүдөн даана көрүндү. Улуттун өз алдынчалыгы, улуттук менталитет, улуттун жашоо-шарты, социалдык абалы, өнүгүүнүн улуттук максат-мүдөөлөрү, мүмкүнчүлүктөрү ж.б. дээрлик эсепке алынбай, көмүскөдө калуу коркунучу да пайда болууда. Ошол эле мезгилде «элдик» деп аталган илимдер, анын туу чокусу болуп саналган элдик педагогика улуттун, анын ичинде кыргыз улутунун негизги сактоочусу, өз кыртышында өнүгүүнүн тамыры жана өзөгү экендиги, элдик педагогикасыз улуттун улут катары өнүгүүсү өтө күмөн болору айныгыс чындыкка айланды. Кыргыз педагогика илими, методист-окумуштуулар, агартуучулар, жалпы эле билим берүү кызматкерлери таалим-тарбия берүүдө элдик педагогиканын идеяларына кайрылып, аларды теориялык жана практикалык жактан негиздеп, билим берүү процессине киргизүүгө жигердүү аракеттенишип жатышы жогорку жагдай-шарт, кырдаалдар менен түшүндүрүлөт.

Эне тил жана эне тилди окутуу маселелеринин элдик педагогика менен байланышын жана келечегин жалпылаштырып сөз кылуудан мурда: «элдик педагогика» жана «этнопедагогика» деген эмне, – деген суроого жооп берүү зарыл.

Этнопедагогика термини илимий лексиконго XX кылымдын 60-70-жылдарында чуваш элинин окумуштуусу, академик Г.Н.Волковдун «Чуваш элинин этнопедагогикасы» (1966), «Этнопедагогика» (1974), «Этникалык педагогика» (1999), «Этнопедагогика» (2001) аттуу эмгектери аркылуу кирди жана анын таасири менен этнопедагогика илими негизделип, анын илимий методологиясы аныкталып, өз алдынча илим катары өнүгүүсүнө өбөлгө болду.

Г.Н.Волков: «Элдик педагогика дегенибиз – бул элдин кылымдар бою топтолгон таалим-тарбиялык көз караштары менен турмуштук тажрыйбасы, ал эми этнопедагогика – ошол коомдук ой-пикир менен турмуштук тажрыйбаны иликтеп-үйрөнүүчү илим тармагы», – деп аныктаган. Ошондой эле «элдик педагогика – элдик оозеки чыгармачылыкта, үрп-адат, каада-салттарда, оюн жана оюнчуктарда сакталган элдин педагогикалык идеяларынын жана тарбиялык тажрыйбаларынын тутуму», «тарбия жаатындагы элдик эмпирикалык билимдер», «оозеки педагогикалык чыгармачылык»

[Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. I бөлүк [Текст]. – Б.: 1997. – 6-б.], – деп таамай белгилеген. Этнопедагогика илимине негиз салына электен мурда элдик педагогиканын өзү жашап келгендиги белгилүү. Ал эпостордо, элдик оозеки чыгармачылыкта, дастандарда, макалдарда, улуттук оюндарда сакталып, таалим-тарбия берүүдө элдик билим катары манасчылар, кенже эпос айтуучулар, дастанчылар, жомокчулар тарабынан берилип келген.

Элдик педагогика илимий педагогиканын башаты, ошондой эле, илимий педагогика өсүп-өнүгүшү үчүн элдик педагогиканын табылгаларын пайдаланат. Салыштырып айтканда, фольклордун, элдик оозеки чыгармачылыктын байлыгын, табылгаларын профессионал жазма адабият өзүнүн өнүгүшү үчүн кенен пайдаланып келет.

Элдик педагогикалык дөөлөттөрдү жаратуу, сактоо, өздөштүрүү жана жайылтуу багыттары боюнча окумуштуу-педагогдор тарабынан алгылыктуу сунуштар берилип келе жатат. Алардын айрымдарын атай кетсек: билим берүүнү өркүндөтүүнүн заманбап талабына шайкеш этнопедагогиканын бирдиктүү моделин жана концепциясын иштеп чыгуу; билим берүү стандарттарын, окуу программаларын этнопедагогикалык негизде иштеп чыгуу; мектептеги окуу предметтеринин мазмунун этнопедагогикалык маалыматтар менен байытуу, аларды окутууда этнолингвистикалык ыкмаларды кеңири колдонуу; окуу китептерин, окутуу жана билимди баалоо методдорун иштеп чыгууда этнодидактиканын бай мүмкүнчүлүгүн пайдалануу; билим берүү тармагында окуу предметтеринин курамында окуучуларды жана студенттерди диалогго жана толеранттулукка тарбиялоо максатында окуу предметтеринин мазмунун байытуу жана атайын курстарды иштеп чыгуу.

Эне тил жана элдик педагогиканын байланыш, карым-катышына, алардын эне тилди окуп-үйрөтүүдөгү орду менен маанисине токтолгонубузда, эне тил менен элдик педагогика – эгиз, алар бирин-экинчиси шарттап, бири-бирине өтүп, толуктап, бирде биригип, бирде ажырап, жыйынтыгында, бир бүтүндүккө бириккен көрүнүштөр менен түшүнүктөр. Тактап айтканда, элдик педагогика, негизинен эне тилде сакталат, баркталат, муундан-муунга берилет, байыйт, толукталат. Ошол эне тилде сакталган элдик педагогика, баарынан мурда, эне тилдин өзүн барктоого, өнүктүрүүгө кызмат кылат. Элдик педагогиканын негизги жоболору, талаптары, эреже-нормалары элдик оозеки чыгармачылыкта чагылдырылып, жалпы эле фольклор элдик педагогиканын соолбос жана универсалдуу булагы катары каралат. Эне тил менен элдик педагогиканын эриш-аркак жашап, өнүгүп, өсүп, өркүндөп келгендигин кыргыз тилине болгон байыркы замандан берки мамилелер жана «Манас» сыяктуу эпикалык чыгарманын кыргыз элинде гана жаралышы эң сонун күбө боло алат.

Эне тил жана элдик педагогика эгиз түшүнүктөр. Элдик педагогика эл, улут менен кошо жаралып, калыптанып, өнүгүп, өзгөрүп, толукталып

туруучу коомдук-социалдык кубулуш. Элдин, улуттун өзүнө тиешелүүлүгү анын каада-салты, үрп-адаты элдик оозеки чыгармачылыгы, улуттук оюндары, көркөм адабияты, музыкасы ж.б. аркылуу аныкталып, сакталат. Улуттук баалуулуктардын негизи элдик педагогикада камтылган. Элдик педагогиканын бай казынасы эне тилде чагылдырылат, муундан-муунга берилет, сакталат жана өркүндөтүлөт. Демек, эне тилди окутуу деген түшүнүк элдик педагогиканы үйрөтүү түшүнүгү менен тыгыз байланышта, биримдикте каралат. Ошондуктан окуу процессинде төмөнкү сунуштарды эске алуу зарылдыгы белгиленди:

- Окуу стандарттары, окуу программалары этнопедагогикага негизделип, дидактикалык материалдарга канчалык бай болсо, алардын мааниси, мазмуну, тарбиялык таасири да ошончолук күчтүү болот;
- Кыргыз тилин окутуунун мазмунун жана каражатын элдик педагогика түзүп, ал эми грамматикалык эрежелер жана көнүгүүлөр жардамчы каражат болууга тийиш;
- Кыргыз тилин окутууда сүйлөө маданиятына, кеп ишмердүүлүгүнө, ой-жүгүртүүсүн өстүрүүгө басым жасалуусу зарыл;

Азыркы учурда дүйнөлүк рынок атаандаштыгында туруштук бере ала турган мыкты билимдүү жаранды тарбиялоо милдети коюлууда. Ааламдашуу алкагына өлкөнүн иденттүүлүгүн аныктаган тилин, тарыхын, маданиятын өздөштүргөн, элдик таалим-тарбияга каныккан, ошондой эле учурда көп тилдүү жаш муунду калыптандыруу менен барышыбыз керек. Элдик педагогика эң ириде өзүн-өзү таанып билүүнүн, өлкөнүн баалуулуктарын таанып-үйрөнүүнүн, эне тилди сактоонун, барктоонун жана өнүктүрүүнүн мыкты каражаты экендиги аталган бөлүмдө талдоого алынып берилди.

Элдик педагогиканын айрым материалдары кыргыз тилин окутуунун мазмуну катары кызмат аткара алат. Мисалы, «Ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө». Бул макалда кандай сүйлөсөң да ойлонуп сүйлө деген талап жатат. Мектеп окуучусу кандай гана сүйлөө болбосун ал ойго, акыл-эске байланыштуу экендигин түшүнүүсү үчүн айтылган макал сабакта талданып, талкууланышы талап кылынат. Же болбосо «Жакшы сөз жан эргитет, жаман сөз жан кейитет» макалын талдоо, өздөштүрүү менен окуучу кеп маданиятынын негиздери жөнүндө түшүнүк алат

«Өнөр алды кызыл тил». Бул макалды кыргыз тилин окутуунун тассирдүү каражаты катары колдонсо болот. Башкача айтканда, окуучу жакшы сүйлөө, сабаттуу жазуу – бул мыкты жана өтө керектүү өнөр экендигине ынанышы керек. Бул өз кезегинде кызыгып окууга шарт түзөт.

Сүйлөө маданиятына, жалпы эле кеп ишмердүүлүгүнө байланыштуу кыргыз элдик педагогикасында колдонулган нускалар тууралуу айтканда, жогорку макалдардын негизинде кыргыз тилин окутуунун максаты менен

мазмуну – жоболору эбак эле аныкталган жана турмушта, сүйлөө чеберчилигинде ал мыйзам бекем сакталган, деп жыйынтыктоого болот. Ушундан улам кыргыз тил мугалими кыргыз тилин окутуу учурунда тилдин теориясына эмес, практикалык колдонулуусуна басым коюп, ар бир окуучунун ойлонуп сүйлөөсүнө, угуп түшүнүүсүнө өзгөчө мамиле кылып, бул маселе окутуунун мазмунун түзүүсүнө кам көрүшү зарыл деп жыйынтыктоого болот.

Экинчи бөлүм **«Кыргыз тилин окутуунун этнопедагогикалык негиздери боюнча изилдөөнүн материалдары жана методдору»** деп аталып, кыргыз тилин окутуунун азыркы абалы жана көйгөйлөрү изилденди. Эксперименттик иштер жүргүзүлүп, окутуу жана тарбиялоо иштеринде этнопедагогиканын материалдарын колдонуунун зарылдыгы бекемделди.

Изилдөө объекти: жогорку класстарда кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутуу процесси.

Изилдөө предмети: орто мектептин жогорку класстарында кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутууну өркүндөтүү.

Изилдөөнүн негизги материалдары: «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы, орто мектептерде кыргыз тилин окутуунун мамлекеттик жана предметтик стандарттары, окуу программалары жана окуу китептери, ошондой эле темага байланыштуу материалдар жана илимий эмгектер талдоого алынды. Талдоонун материалдары катары «Манас таануу» интеллектуалдык таймашынын жүрүшү, окуучулардан алынган эссе-дилбаяндар, сурамжылоолор пайдаланылды.

Изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык натыйжалуу деп эсептелген методдор пайдаланылды:

Илимий теориялык методу: кыргыз тилин окутуунун методикасынын тарыхын изилдөө, адабияттарды өздөштүрүү, талдоо жана салыштыруу аркылуу этнопедагогика жана элдик педагогика терминдеринин маңызы ачылды.

Талдоо жана жалпылоо: мектепте класстык журналдар, сабактын жүгүртмөлөрү, август кеңешмесинде коюлган секциялык иштердин темалары, календарлык пландар, сабакта пайдаланылуучу материалдар талдоого алынып, окуучулардын ой-жүгүртүүсүнө, жаш өзгөчөлүгүнө туура келери, сабактарды окуучулар канчалык деңгээлде өздөштүрүп жатканына көңүл бурулду. Кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутуунун таасирлери диссертациялык иште көрсөтүлдү.

Практикалык тажрыйбаларды талдоо, жалпылаштыруу: макал-лакаптарды чечмелөө аркылуу эссе жаздыруунун жана аны талдоонун жыйынтыгы менен, окуучулардын ой-жүгүртүүсү, улуттук баалуулуктарды

кабылдоосу жана өз ойлорун жаза билүү көндүмдөрүнүн алгылыктуу жактары белгиленип, айрым мүчүлүштүктөр аныкталды жана анын үстүндө иштөө боюнча сунуштар иштелип чыкты.

Сурамжылоо, аңгемелешүү: мектеп окуучуларынын, мугалимдердин арасында кыргыз тилин окутуунун кызыктуулугун арттыруу, окутуу иштеринде улуттук баалуулуктарды окутуу боюнча сурамжылоо иштери жүргүзүлдү. Республикалык «Манас таануу» интеллектуалдык телетаймашына катышкан окуучулар менен кыргыз тилин окутуудагы элдик педагогиканын материалдарын колдонуу аларды азыркы технологияларга киргизүү жана турмушта колдоно билүү боюнча аңгемелешүү жүргүзүлүп, талкуулоо аркылуу улуттук баалуулуктардын өсүп келе жаткан муунга тийгизген таасири аныкталды.

Эссе жазуу боюнча сынак өткөрүү: изилдөөдө диссертант тарабынан демилгеленген Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия менен биргеликте «Сен сүйгөн кыргыз макалы» жана «Адеп – адамдын көркү» аттуу республикалык эссе жазуу сынактарын өткөрдүк. Сынакка келип түшкөн эсселерди талдоонун натыйжасында жазуу иши окуучулардын ой-жүгүртүүсүн кагазга түшүрө билүү жөндөмдүүлүгүн арттырары аныкталды.

Илимий педагогикалык изилдөө иштерин жүргүзүүнүн маанилүү бөлүгү болуп педагогикалык эксперименттик иштер саналат. Эксперименттик иштер аркылуу илимий тыянактар такталып, аларды пайдалануунун натыйжалуулугу аныкталат. Ошондой эле эксперименттик иштин жыйынтыктарынын негизинде бир катар сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк түзүлөт.

Эксперименттик иш жүргүзүү үчүн төмөнкүдөй максаттар коюлду:

1. Элдик педагогиканын материалдарын кыргыз тили сабактарында колдонулушун иштеп чыгуу жана аны андан ары өркүндөтүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүү;
2. Кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутуунун окуучуларга тийгизген таасирлери;
3. Этнопедагогикалык таалим-тарбия берүүчүлүк максатка багытталган иш-чараларга талдоо жүргүзүү.

Изилдөөдө аталган иштердин негизинде эксперименттик иш-аракеттер үч этапта жүргүзүлдү. Алгач ар бир этаптын максаты жана милдеттери аныкталды. Ар бир этаптын максатына ылайык, илимий-методикалык эмгектер, этнопедагогика багытындагы китептер өздөштүрүлдү, жалпылаштырылды, ошондой эле билим берүү багытындагы ченемдик укуктук актылар менен тааныштырылды. Мындан тышкары, байкоо жүргүзүү, сурамжылоо, баарлашуу, тесттик суроолор, сабактарга катышуу, этнопедагогикага негизделген сабактардын моделдерин иштеп чыгуу, окуучулардын сүйлөөсүн, угуп түшүнүүсүн жана жазуусун талдоо, мугалимдер менен семинарларды өткөрүү ж.б. методдор тиешелүүлүгүнө жана зарылдыгына жараша колдонулду.

(таблица 2.1 жана таблица 2.2).

Окуучулардын билим деңгээлин тереңдетүү максатында техникалык көрсөтмө каражаттарды, мультфильмдерди жана фильмдерди, аудио жаздырууларды, обондуу ырларды, подкасттарды жана интернет ресурстарын кеңири пайдалануу чоң мааниге ээ. Ошондой эле, тарыхый жайларга, музейлерге алып баруу, сынактарга катыштыруу аркылуу сабактан тышкары иштерди алып барууга болот.

Таблица 2.1 – Эксперименттик иштин аныктоочу этабы

Максаты	Теориялык жана практикалык абалын өздөштүрүү, жалпылаштыруу, илимий тыянактарды чыгаруу.
Милдети	Педагогикалык эксперименттик иштерди жүргүзүүнүн методдорун, ык-жолдорун аныктоо жана өркүндөтүү.
Изилдөөнүн методдору	SWOT-талдоо, жалпылаштыруу, окуучулар менен баарлашуу, сурамжылоо, сабактарга катышуу, окуучулардын сүйлөө кебин, жазуусун жана угуп түшүнүүсүнө талдоо жүргүзүү ж.б.
Натыйжалары	Орто мектептерде кыргыз тилин окутууда сабактын максатына ылайык элдик педагогиканын элементтери колдонулары аныкталды. Кыргыз тили мугалимдеринин этнопедагогикага негиздеп окутуудагы компетенттүүлүктөрү аныкталды. Элдик педагогиканын элементтерин колдонуп окутуунун окуучуларга тийгизген таасирлери белгиленди.

Таблица 2.2 – Эксперименттик иштин изденүүчү этабы

Максаты	Сунуш кылынган методдор, иштелип чыккан сабактын үлгүлөрүн колдонуп көрүү.
Милдети	Кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутууда кыргыз тили мугалимдерине кандай теориялык жана практикалык жардамдар керек экендигин аныктоо; окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө карай материалды өздөштүрүүгө карата суроо-талаптарын аныктоо.
Изилдөөнүн методдору	SWOT-талдоо, жалпылаштыруу, окуучулар менен баарлашуу, сурамжылоо, этнопедагогикага негизделип иштелип чыккан сабактарды өтүү, окуучулардын сүйлөө кебин, жазуусун жана угуп түшүнүүсүнө талдоо жүргүзүү ж.б.
Натыйжалары	Мугалимдерге берилүүчү теориялык жана практикалык жардамдар аныкталды; Окуучулардын компетенттүүлүгүн өркүндөтүүдө, алардын суроо-талаптары аныкталды; Кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутууда натыйжалуу методдор аныкталды.

Эксперименттик иштерге Нарын районунун К. Рысмендеев атындагы орто мектеби, Кочкор районундагы Н. Жүндүбаева атындагы мектеп-

гимназиясы, Бишкек шаарынын № 80 орто мектеби катышты. Эксперименттик ишке жалпысынан аталган мектептердин 9-11-класстын 240 окуучу катышкан. Алардын ичинен 120 эксперименттик класстын, 120 текшерүүчү класстын окуучулары

Бул этапта окуучулар менен кеңири баарлашуу, алардын кыргыз тилин кантип окутса кызыктуу болот деген суроонун айланасында талкуу уюштурулуп, окуучулар өз пикирлерин ортого салышты. Көпчүлүк окуучулардын пикири боюнча кыргыз тили сабагы грамматикалык эрежелерге көп басым жасалгандыктан, өтө жадатма сабакка айланды деп эсептешет. Окуучулар көбүнчө билим берүү системасынын борборлоштурулбаганына нааразы болушат. Себеби, окуу программасында өтүлгөн материалдар Жалпы республикалык тестирлөөдө кездешпейт. Мунун айынан алар кошумча сабактарга барууга муктаж болушат. Окуучулар кыргыз тили сабактарында угуп түшүнүү, окуп түшүнүү жана жазуу көндүмдөрүн өркүндөткүсү жана логикалык ой-жүгүртүүсүн жана сүйлөө кебин өстүргүсү келет. Окуучулардын суроо-талаптарына ылайык, тарбиялык мааниси бар аудио-видео материалдар, обондуу ырлар, «Манас» эпосунун тексттеринен үзүндүлөр, төкмө акындардын айтышынан үзүндүлөр аудио форматта тапшырмалары менен даярдалып, сабактарда колдонулду (таблица 2.3).

Таблица 2.3 – Эксперименттик иштин текшерүүчү этабы

Максаты	Кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутуунун иш пландары андан ары өркүндөтүп, толуктоолорду жана сунуштарды киргизүү.
Милдети	Этнопедагогикага негизделип иштелип чыккан сабактардын үлгүлөрү менен сабактарды өтүү, талдоо; Илимий-методикалык макалаларды жазуу, жарыялоо; Элдик педагогиканын мыкты үлгүлөрүн окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша тандоо, сабакта колдонуу, талдоо жана өркүндөтүү; Мугалимдерге теориялык жана практикалык жардам берүү максатында семинар-тренингдерди өткөрүү.
Изилдөөнүн методдору	SWOT-талдоо, жалпылаштыруу, окуучулар менен баарлашуу, сурамжылоо, этнопедагогикага негизделип иштелип чыккан сабактарды өтүү, окуучулардын сүйлөө кебин, жазуусун жана угуп түшүнүүсүнө талдоо жүргүзүү ж.б.
Натыйжалары	Кыргыз тилин этнопедагогикага негиздеп окутууда материалдар тандалып алынды; Кыргыз тилин окутууда аудио жазуу, подкаст түрүндө, видео тасма жана техниканын мүмкүнчүлүктөрүн максатка ылайык кеңири колдонуу жакшы натыйжа берери аныкталды; Ар бир окуучунун мүмкүнчүлүгүн, талантын баалап, сабактын максатына ыңгайлаштырып, улуттук баалуулуктарга өркүндөтүү үчүн колдонуу мыкты жемишин берери көрсөтүлдү.

Эксперименттик иштин текшерүү этабы төмөнкүдөй негиздерде жүргүзүлдү:

- окуучулар менен баарлашуу, сурамжылоо жүргүзүү;
- мугалимдер менен баарлашуу, алардын муктаждыктарын аныктоо;
- сабактарга катышуу, сунуш кылынган сабактардын үлгүлөрү менен сабак өтүү жана салыштырып талдоо;
- контролдук жана эксперименттик класстарга тапшырмаларды берүү жана алардын аткарылышын салыштырып талдоо

Экспериментке катышкан 9-11-класстын окуучуларынын ичинен билим деңгээлдерин макалдардын маанисин түшүнүү боюнча эссе жаздыруу аркылуу текшерүүнүн жыйынтыктары төмөнкүдөй болду (таблица 2.4).

Таблица 2.4 – Экспериментке чейинки талдоонун жыйынтыктары

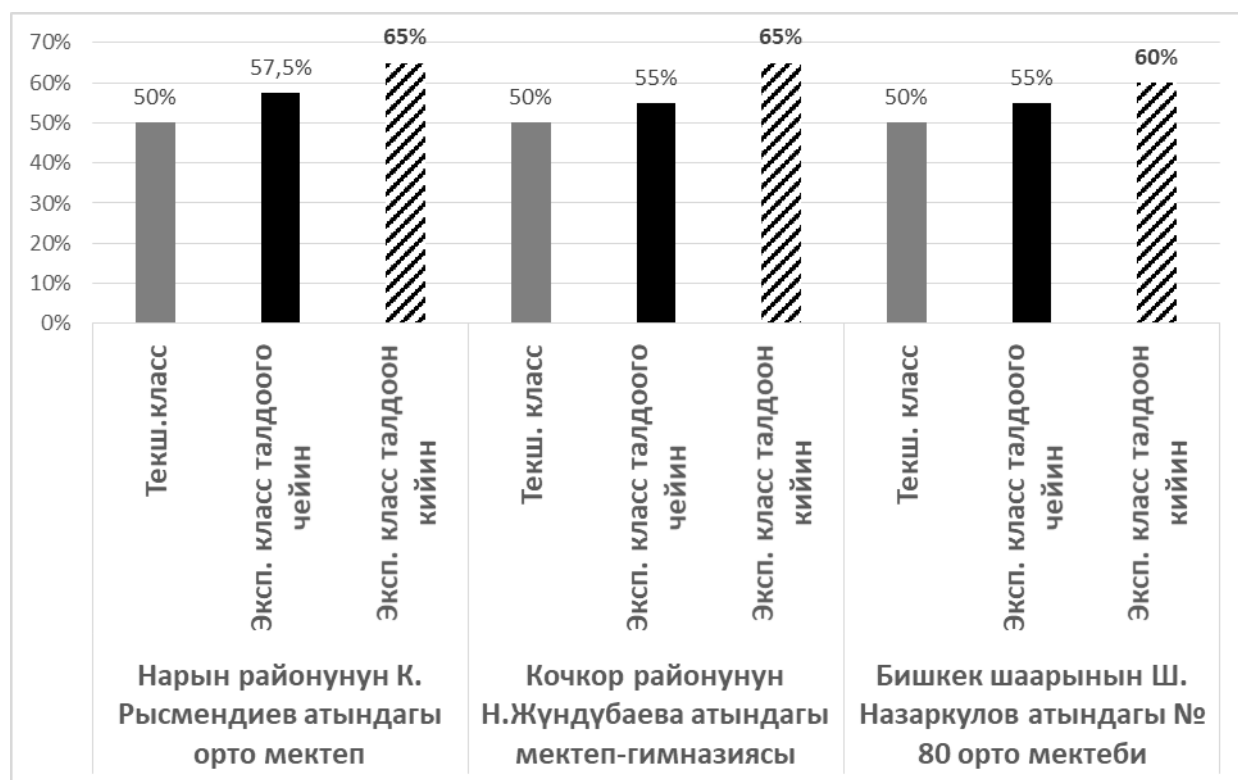
№	Экспериментке катышкан мектептер	Окуучулардын саны	«5»/ алгандардын саны/ % катышы	«4»/ алгандардын саны/ % катышы	«3»/ алгандардын саны/ % катышы	«4»-«5»/ алгандардын саны/ % катышы
1.	Нарын районунун К. Рысмендиев атындагы орто мектеби, 9-класс	Эксп. класс – 40 окуучу	5 / 12,5	18 / 45	17 / 42,5	23 / 57,5
		Текш. класс – 40 окуучу	4 / 10	16 / 40	20 / 50	20 / 50
2.	Кочкор районунун Н.Жүндүбаева атындагы мектеп-гимназиясы, 10-класс	Эксп. класс – 40 окуучу	6 / 15	16 / 45	18 / 45	22 / 55
		Текш. класс – 40 окуучу	5 / 12,5	15 / 37,5	20 / 50	20 / 50
3.	Бишкек шаарынын Ш. Назаркулов атындагы № 80 орто мектеби, 11-класс	Эксп. класс – 40 окуучу	6 / 15	16 / 40	18 / 45	22 / 55
		Текш. класс – 40 окуучу	5 / 12,5	15 / 37,5	20 / 50	20 / 50

Окуучу өзү жактырган бир макалды тандап алып, төмөнкүдөй маселелерди ичине камтыган эссе жазууга тийиш болчу: макал-лакаптын жеке жашоосуна тийгизген таасири; макалдардын бүгүнкү күндөгү актуалдуулугу; коомдук жана жеке турмуштагы көйгөйлөрдү ачып берүүдө макалдын күчү; ийгиликке жетүүдө макалдардын орду; макалдын пайдасы тууралуу окуядан мисал айтуу; макалдардагы элдик акылмандуулук, элдик таалим-тарбия ж.б. тууралуу ачып берүү милдети коюлган.

Ал эми эксперименттик иштердин жүрүшүндө окуу программасы боюнча иштелип чыккан сабактар өтүлүп, элдик педагогиканын тиешелүү материалдары берилип жана окуучулар менен биргеликте талданып, талкуулангандан кийин текшерүүнүн жыйынтыктары төмөнкү таблицада берилди (таблица 2.5).

Таблица 2.5 – Эксперименттен кийинки текшерүүнүн жыйынтыктары

№	Экспериментке катышкан мектептер	Окуучулардын саны	«5» алгандардын саны / % катышы	«4» алгандардын саны / % катышы	«3» алгандардын саны / % катышы	«4»-«5» алгандардын саны / % катышы
1.	Нарын районунун К. Рысмендиев атындагы орто мектеби, 9-класс	Эксп. класс – 40 окуучу	7 / 17,5	19 / 47,5	15 / 37,5	27 / 65
		Текш. класс – 40 окуучу	4 / 10	16 / 40	20 / 50	20 / 50
2.	Кочкор районунун Н.Жүндүбава атындагы мектеп-гимназиясы, 10-класс	Эксп. класс – 40 окуучу	8 / 20	18 / 45	14 / 35	26 / 65
		Текш. класс – 40 окуучу	5 / 12,5	15 / 37,5	20 / 50	20 / 50
3.	Бишкек шаарынын Ш. Назаркулов атындагы № 80 орто мектеби, 11-класс	Эксп. класс – 40 окуучу	6 / 15	18 / 42,5	16 / 40	24 / 60
		Текш. класс – 40 окуучу	5 / 12,5	15 / 37,5	20 / 50	20 / 50

Сүрөт 2.1 – Эксперименттик иштин жыйынтыктары боюнча өсүү

Эксперименттик иштерди жүргүзүүнүн натыйжасында «4» жана «5» деген бааларды алган окуучулардын саны 55%дан 65%га чейин өскөндүгүн көрүүгө болот. Демек, биздин методиканы колдонуу менен окуучулардын элдик педагогиканын материалдарын пайдалана билүү деңгээли 10% чейин өстү (сүрөт 2.1).

Макалдарды чечмелөө менен эссе жаздыруу окуучулардын элдик педагогикалык мурастарга болгон кызыгуусун ойготууга жардам берет. Окуучулар макалдын табиятын ачып, философиялык маанисинин тереңдигин көрсөтүүгө, жаштарды тарбиялоодогу макалдын орду терең экендигин түшүндүрүүгө аракет кылышкан. Бирок, эсселерди барактап иликтеп-талдай келсек, айрым окуучулар макалдын маанисин анчейин түшүнө бербегендигин көрүүгө болот. Окуучулардын 70% макал жөнүндө жалпы гана түшүнүгү бар. Макал деген эмне экенин түшүндүрүү менен чектелишкен. 20% макалдын маанисин чечмелегенге аракет кылышкан бирок, цитата, көчүрүүлөрдөн арыла алган эмес. Калган 10% макалдын маанисин чечмелеп турмуш менен байланыштырганга аракет жасашкан.

Үчүнчү бөлүм **«Жогорку класстарда кыргыз тилин окутууда кыргыз элдик педагогикасын пайдалануунун методикасы»** деп аталып, биринчи бөлүмдөгү теориялык ой корутундуларды тажрыйбалоо жана ишке ашырууга багытталды. Башкача айтканда, элдик педагогикалык баалуулуктарды кыргыз тилин окутууда колдонуунун методикасы сунуш кылынды.

Жалпы билим берүүчү орто мектептерде кыргыз тилин окутууда элдик педагогиканын каражаттарын колдонуу актуалдуу болууда. Окуу стандартында кыргыз тилинин грамматикасы тилди окутуунун өзөгү эмес, анын каражаты катары кызмат кылуусу керек.

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин жана гимназиялардын 5-11-класстары үчүн кыргыз тилинин программасында 10-11-класстар үчүн жумасына 2 сааттан, жыл бою 68 саат бөлүнгөн. Изилдөө ишибизде жогорку класстардын кыргыз тилин окутуунун мазмунун арттырууда этнопедагогикалык каражаттарды чыгармачылык менен пайдалануунун негизинде окуучуларга таалим-тарбия берүү болуп саналат.

Илимий ишибиздин аталган бөлүмүндө элдик педагогиканын башаты, таалим-тарбиянын негизги өзөгү болуп саналган «Манас» эпосу макал-лакаптар, улуттук оюндар, табышмактар, жаңылмачтар жана санат-насыят ырлары боюнча материалдар жана окумуштуу-педагогдордун илимий изилдөөлөрү иликтөөгө алынып, талданып, тажрыйбалар жыйынтыкталды. Жыйналган материалдар илимий-практикалык талдоодон өткөрүлүп, жалпылаштырылып иштелип чыкты.

Кыргыз тили сабагын окутууда элдик педагогиканын материалдарын кеңири колдонуу жана кыргыз элдик педагогикасынын салттарын, баалуулуктарын колдонуу менен окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн жогорулатууга көңүл бурулду. Кыргыз тилин окутууда этнопедагогикалык каражаттарды колдонууну уюштурууда төмөндөгүдөй иш-аракеттер жүргүзүлүүсү зарыл деп эсептейбиз.

«Манас» эпосунун педагогикалык улуу идеяларга сугарылгандыгы тууралуу эпосту изилдеген окумуштуулардын, педагогдордун ой-пикирлеринен, иликтөөлөрүнөн улам «Манастын» педагогикасы – бул балада тарыхый эс тутумду тарбиялоо аркылуу улутту сактоонун педагогикасы [Байгазиев С. “Манас” эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагогикалык асыл-нарктары. [Текст] / С.Байгазиев – Б.: 2014. 225-б.] экендиги ачыкка чыгат. Тактап айтканда, «Манас» эпосу кыргыз элинин нечен кылымдарды карыткан карт тарыхынын көркөм жана жандуу чагылышы, педагогикалык улуу дөөлөттөрдүн казынасы, кыргыз улутун улут катары сактап, барктап, муундан муунга ыйык мурас катары берилип келе жаткан кайталангыс педагогикалык феномен катары бааланышы керек. Мындагы негизги максат эпостун педагогикалык идеяларын ачып көрсөтүүдө турат.

«Манас» эпосундагы таалим-тарбияга байланышкан ата-эне менен баланын бири-бирине болгон сүйүүсү, сый-урматы, баланы жетилтүү милдети, татыктуу тарбия берүүсү, эр азаматка жана кыз балага тиешелүү болгон бардык жакшы сапаттарды калыптандырууга болгон аракети, табият менен жакын болуу, салттуу билимдер, аскердик тартип, көп тилдүүлүк ж.б. материалдарды кыргыз тили сабагынын каражаты катары пайдалануу менен бирге, тарбиялоонун мыкты куралы катары өзгөчө маани берүү зарыл.

Элдик педагогиканын баалуулуктары байыркы замандан тартып эле жаш муунду тарбиялап өстүрүүнүн, чоң турмушка даярдоонун, эң негизгиси, ар бир баланын өз элине, өз улутуна тиешелүү экендигин таанытып-билдирүүгө карата өзгөчө кызмат өтөгөн күчтүү каражат катары колдонулуп келгендиги белгилүү. Айрыкча, түрк тилдүү элдердин эң байыркыларынын бири болгон кыргыз элинде элдик оозеки чыгармаларга болгон мамиле-түшүнүк өзгөчө орунда болуп, элдин элдигин, улуттун улуттугун сактап, барктап муундан-муунга берүүдө улуттун рухий казынасы, баалуулугу катары кастарланып келгенин да сыймыктануу менен белгилөөгө болот. Атап айтсак, макал-лакаптар, табышмактар, жаңылмачтар, санат-насыят ырлары дидактикалык материал катары кыргыз тилин окутуунун мазмунун түзүү менен бирге, окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн, ой-жүгүртүүсүн, ойлоп

тапкычтыгын, адабий тилде так, туура сүйлөөсүн, эске тутуу жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүү милдетин аткара алат.

Элдик педагогиканын маанилүү жана таасирдүү каражаты болуп макалдар эсептелет. Макалдарды дидактикалык чыгарма катары кыргыз тилинин синтаксисин 10-класста окутууда каражат катары пайдалануунун ык-жолдорун сунуш кылдык. Макалдар боюнча да сүйлөм, суроолуу сүйлөм, илептүү сүйлөм, буйрук сүйлөм, жалаң сүйлөм, жайылма сүйлөм ж.б. бардыгы 11 маанилик типтери боюнча конкреттүү мисалдар берилип, синтаксистик талдоого алынды. Сүйлөм мүчөлөрү жана алардын милдетин аткарган сөздөр морфологиялык жактан талданды.

Табышмак таптыруу, жаңылмач айттыруу сыяктуу элдик оюндарды сабакта колдонуу менен сабактын тарбиялык максатын ишке ашырууга боло тургандыгы белгиленди.

Бүгүнкү күндө дүйнөлүк тажрыйбада окутуу жана тарбиялоо иштеринде оюн уюштуруу абдан актуалдуу болууда. Кыргыз тили сабагында улуттук оюндарды үйрөтүү менен биргеликте аны сабакта колдонуу, окуучуларды жакындатып, бири-бирин жакындан таанып билүүсүнө өбөлгө боло алат.

Мектеп окуучулары кыргыз элинин улуттук оюндары, айрыкча балдар оюндары тууралуу толук маалыматтарды билүүсү, алардын өзүн-өзү, өз элин таанып-билүүсүнө булак каражат катары кызмат кылуусу зарыл. Албетте, улуттук оюндарды билүүсү, ойноосу кыргыз тили сабагынын түздөн-түз милдеттерине кирбейт. Бирок улуттук оюндар тууралуу маалымат берип, талдап, талкуулап, ал боюнча окуучулардын пикирин угуу аркылуу кыргыз тили сабагынын өз максаттарын практика менен байланыштырып ишке ашырууга болот. Биринчиден, улуттук оюндар, алардагы эрежелер, шарттар, алардын жүрүүсү жөнүндө сабакта сөз кылуу менен окуучулардын оозеки сүйлөөсүн өстүрүү, өз оюн, тыянагын, далилдерин так жана туура билдирүүгө көнүктүрүүгө болот. Экинчиден, улуттук оюндар тууралуу өз билгендерин, ата-энесинен, улуу адамдардан уккандарынын негизинде чакан дилбаян, эссе жаздыруу менен окуучулардын жазуу кебин, ал аркылуу өз алдынча текст түзүү көндүмдөрүн өркүндөтүүгө болот.

Жогоруда айтылган сунуштарды кыргыз тили сабагында ишке ашыруунун натыйжалуу ыкмалары жана жолдору иштелип чыгып, практик-мугалимдерге сунушталды.

Элдик педагогиканын материалдарын кыргыз тили сабагында колдонуу менен окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүгө болот (таблица 3.1).

Таблица 3.1 – Элдик педагогиканын материалдарын пайдалануу менен окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү

Коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү	Макал-лакаптар аркылуу	Жаңылмачтар аркылуу	Табышмактар аркылуу	Насыят ырлары акылуу
Билим берүүчүлүк максаты	Сүйлөө кебин арттырып, логикалык ойлоосун өстүрүп, ойдун түпкү маанисин түшүнүү, адабий тилдин нормаларын сактоого үйрөнөт. Далилдүү, таасирдүү сүйлөгөнгө көнүгөт.	Эске тутууга, так сүйлөөгө, жаңылбай бат айтууга, тапкычтыкка жана маалыматты тез кабыл алууга үйрөтөт. Адабий тилде дефект жок сүйлөгөнгө көнүктүрөт.	Логикасын өстүрөт, тапкычтыгын, ойлоп чыгаруусун өнүктүрөт. Андан тышкары салыштыруу аркылуу контекстте жаткан ойду таба билүүгө машыгат.	Айлана-чөйрөнү таанууга багытталып, жакшы адам болууга шыктандырат, жакшы менен жаманды ажырата билүүгө, мүнөзүн калыптандырууга себепчи болот.
Тарбия берүүчүлүк максаты	Ыйманга, адептүүлүккө, адамгерчиликке тарбияланып, жакшы менен жаманды ажырата билет.	Жаңылбас жаак, мүдүрүлбөс туяк жок экендигин түшүнүп, бардык ийгиликтер тынбаган аракеттердин аркасында келерин билет.	Жашоодо ийгиликке жетүү үчүн ойлонуп, жети өлчөп бир кесүү керектигин түшүнөт. Баамчылдыктын, тапкычтыктын аркасында көп нерсеге жетишкенге үйрөнөт.	Адамга мамиле кылууну, дос күтө билүүнү, гумандуу болууга, ач көз болбоо керектигин, жан-жаныбарга туура мамиле кылууга үйрөтөт.
Өнүктүрүүчүлүк максаты	Элестүү, таасирдүү, далилдүү сүйлөө үчүн өз кебинде макалдарды колдоно алат. Макалдардын маанисин түшүнүү менен кандай кырдаалда кайсы макалды айтыш керектигин билет.	Эске тутуу жөндөмдүүлүгү жогорулайт. Адабий тилде так, таза жана туура сүйлөөсүн өнүктүрөт.	Чыгармачылыгы өркүндөйт. Ой-жүгүртүүсү, баамчылдыгы өнүгөт. Табышмактатып сүйлөй алат.	Окуучунун лексикалык байлыгын өстүрөт, дүйнө таануучулугун, баалуулугун, табият менен таттуу мамиледе болуусун өнүктүрөт.

КОРУТУНДУ

Эне тилди окутуунун окуу программалары, окуу китептери замандын талабына ылайык, этнопедагогикага негизделип жеңилден оорго карай улантуучулук принципте түзүү зарыл.

Республиканын жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин жогорку класстарында эне тилин кыргыз элдик педагогикалык баалуулуктарды, атап айтсак, элдик педагогиканын башаты «Манас» эпосун, макал-лакаптарды, табышмактарды, жаңылмачтарды, элдик санат-насыят ырларды таалим-тарбиянын күчтүү каражаты катары колдонуу учурдун талабы.

Элдик педагогиканын материалдарын (айрыкча дидактикалык чыгармаларды) кыргыз тилин орто мектепте окутуунун мазмуну катары колдонууга болот. Мисалы, «ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө» – ой менен сүйлөөнүн биримдиги; «жакшы сөз жан эргитет, жаман сөз жан кейитет» – кеп маданиятын өздөштүрүүнүн зарылдыгын, «сүйлөгөндү сүйсөң, укканга үйрөн» – сөздү угуу, уга билүү, түшүнүү да маанилүү; «жакшы сүйлөөгө сүйлөп жатып үйрөнүүгө болот» – кенен жана эркин сүйлөө, өз оюн толук жеткирүү да көнүгүүнү талап кылат ж.б.

Кыргыз тилин окутуунун каражаты катары: макал айтышуу, табышмак табышуу, жаңылмач айттыруу, жазуу жумуштарын жүргүзүү, суроо-жооптор, акыйнек айтышуу ж.б. колдонууга болот.

Кыргыз тили өзүнчө предмет катары милдеттүү түрдө мектептерде окутула баштаган (өткөн кылымдын 20-жылдары) алгачкы мезгилде кыргыз алиппелери (И.Арабаев), кыргыз тили окуу китептери (К.Тыныстанов), алгачкы методикалык эмгектер (С.Нааматов) толугу менен кыргыз элдик педагогикасынын негизинде иштелип чыгып, практикада кеңири колдонулган. Ал тажрыйба-табылгалар ал кездеги бийлик тарабынан жокко чыгарылган. Азыркы убакта ал тажрыйбалар талданып, толукталып, теориялык жана практикалык жактан кайрадан иштелип чыгып, практикада колдонууга сунуш кылынышы керек.

Ондогон жылдар бою мектеп мугалимдери (Б.Исаков, Б.Осмонов ж.б.) методист-окмумуштуулар (А.Осмонкулов, С.Рысбаев, Ж.Чыманов ж.б.): «орто мектепте кыргыз тилин эмес, кыргыз тил илимин окутуп келдик», – деп айтып, жазып келе жаткандарына карабастан, окуу программасында, окуу китептеринде дагы эле теориялык материалдар үстөмдүк кылып келет. Аларды азайтып, практикалык жагына артыкчылык берип, кыргыз элдик педагогикасынын, этнопедагогиканын маалыматтарын киргизип, практикада колдонууга сунуш кылуу – мезгилдин талабы.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Азыркы учурда кыргыз тилин окутуунун мазмунун, программасын жаңы талаптарга ылайык иштеп чыгуу зарыл болууда. Эне тилди окутуунун мазмунун, маани-маңызын этнопедагогикага негиздөө менен бирге окуу программаларын, окуу китептерин инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүнө ыңгайлаштырып толуктоо зарылдыгы күн тартибинде турат.

Жогорку класстарда кыргыз тилин окутууда окуучулардын практикалык билим, билгичтик, көндүм-аракеттерге, логикалык ой-жүгүртүүгө, сүйлөө ишмердүүлүгүнө ээ болушу үчүн этнопедагогиканын материалдарын колдонуу менен угуу, окуу, көрүү, жазуу жана лексикалык-грамматикалык көнүгүүлөрдү бирдей иштетүү керек.

Кыргыз элинде улуттук оюндар дене тарбияны чыңдоо үчүн гана эмес акыл-эсти калыптандырууда, таанып-билүүдө жана бириктирүүдө чоң мааниге ээ. Оюн балдарды гана эмес чоңдорду да кызыктырат окутуудагы тажрыйбадан улам белгилүү болду. Кыргыз тили сабагында улуттук оюндарды максатка ылайык пайдалануу менен окуучулардын жигердүүлүгүн арттырууга болот.

Диссертациянын мазмуну төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. **Асанбекова Н.А.** Кыргыз тилин окутууда этнопедагогиканы колдонуу [Текст] / Н.А. Асанбекова // КУУнун жарчысы. – № 1 чыгарылыш. – Б.: 2013. – 256-260-бб.

2. **Асанбекова Н.А.** Кыргыз элинин улуу рухий дөөлөттөрү этнопедагогиканын негизи [Текст] / Н.А. Асанбекова // КУУнун жарчысы. – 3-чыгарылыш. – Б.: 2013. – 161-165-бб.

3. **Асанбекова Н.А.** Кыргыз тилин окутууда улуттук оюндарды пайдалануунун дидактикалык мааниси [Текст] / Н.А. Асанбекова // Наука и новые технологии. – Б.: 2013. – № 5. – 293-295-бб.

4. **Асанбекова Н.А., Чыманов Ж.А.** Эне тил жана этнопедагогика [Текст] / Н.А. Асанбекова, Ж.А. Чыманов // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Б.: 2014. – № 3 (31) – 122-126-бб.

5. **Асанбекова Н.А.** Элдик педагогиканын материалдарын окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө колдонуу [Текст] / Н.А. Асанбекова // КМКТАУ жарчысы. – Б.: 2015. – № 1 (47) – 80-84-бб.

6. **Асанбекова Н.А.** Кыргыз макалы – кыргыз тилинин синтаксисин окутуунун каражаты [Текст] / Н.А. Асанбекова // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы – Ош: 2015. – №4, 3-чыгарылышы. – 75-79-бб.

7. **Асанбекова Н.А.** Этнопедагогический аспект в изучении родного языка [Текст] / Н.А. Асанбекова // Наука, техника и образования – М.: 2016.

– №3(21) – С. 194-200.

8. **Асанбекова Н.А.** Отдельные вопросы обучения родному языку на основе этнопедагогики [Текст] / Н.А. Асанбекова // Наука, техника и образования – М.: 2016. – №3(21) – С. 190-194.

9. **Асанбекова Н.А.** Кыргыз тили сабактарында этнопедагогиканы колдонуунун зарылдыгы [Текст] / Н.А. Асанбекова // КМКТАУ жарчысы – Б.: 2020. – № 3. – 12-18-бб.

10. **Асанбекова Н.А.** «Манас таануу» интеллектуалдык теле таймашынын материалдарын кыргыз тилин окутууда колдонуу [Текст] / Н.А. Асанбекова // Вестник Кыргызстана –Б.: 2020. – №2. – 3-9-бб.

11. **Асанбекова Н.А.** «Манас» эпосунда элдик педагогикалык идеялар жана аларды кыргыз тилин окутууда пайдалануу [Текст] / Н.А. Асанбекова // «ALATOO ACADEMIC STUDIES» ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ – Б.: 2021. – №1. – 28-34-бб.

12. **Асанбекова Н.А.** Кыргыз улуттук оюндары – кыргыз тилин окутуунун каражаты катары [Текст] / Н.А. Асанбекова // «ALATOO ACADEMIC STUDIES» ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ – Б.: 2021. – №1. – 35-42-бб.

Асанбекова Нурзат Асанбековнанын 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Жогорку класстарда кыргыз тилин окутуунун этнопедагогикалык негиздери» темасындагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: элдик педагогика, этнопедагогика, кыргыз тилин окутуунун каражаттары, коммуникативдик компетенттүүлүк, окуу программасы, улуттук баалуулуктар, окутуу жана тарбиялоо.

Изилдөөнүн объекти: кыргыз тилин орто мектептин жогорку класстарында окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: жогорку класстарда кыргыз тилин окутуунун этнопедагогикалык негиздери.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз тилин жогорку класстарда окутуунун этнопедагогикалык негиздерин азыркы талаптарга ылайык аныктоо, алгылыктуу колдонуу жолдорун иштеп чыгуу, педагогикалык эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү менен практикада колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөнүн методдору: талдоо жана синтез, практикалык тажрыйбаларды талдоо, жалпылаштыруу, сурамжылоо, аңгемелешүү, кырдаалдык талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: кыргыз тилин жогорку класстарда окутууда этнопедагогиканын алган орду, мааниси аныкталып, элдик педагогиканын бай материалдарын кыргыз тилин окутуунун мазмуну жана каражаты катары колдонуунун теориялык негиздери иштелип чыгат.

Пайдалануу даражасы жана колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн натыйжалары Нарын районунун К. Рысмендиев атындагы орто мектебинде, Кочкор районундагы Н. Жүндүбаева атындагы мектеп-гимназиясында жана Бишкек шаарынын Ш. Назаркулов атындагы № 80 орто мектебинде жогорку класстарда кыргыз тили сабагын окутууда окуу процессин методикалык камсыз кылуу үчүн киргизилди. Изилдөөнүн натыйжалары жалпы билим берүүчү орто мектептин жогорку класстардын кыргыз тили жана адабияты мугалимдери үчүн практикалык сабактарды камсыз кылууда, ошондой эле жогорку окуу жайлардын студенттери жана магистранттары үчүн илимий иштерди жазууда жана мектептерге практика барган учурларда колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Асанбековой Нурзат Асанбековны на тему «Этнопедагогические основы обучения кыргызскому языку в старших классах» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (кыргызский язык)

Ключевые слова: народная педагогика, этнопедагогика, средства обучения кыргызскому языку, коммуникативная компетентность, учебная программа, национальные ценности, обучение и воспитание.

Объект исследования: процесс обучения кыргызскому языку в старших классах средней школы.

Предмет исследования: этнопедагогические основы обучения кыргызскому языку в старших классах.

Цель исследования: определение этнопедагогических основ обучения кыргызскому языку в старших классах в соответствии с современными требованиями, разработка эффективных методов использования, проверка путем педагогического эксперимента и рекомендовать к применению на практике.

Методы исследования: анализ и синтез, анализ практических опытов, обобщение, опрос, беседа, ситуативный анализ.

Научная новизна исследования: определены роль и значение этнопедагогики в обучении кыргызскому языку в старших классах, разработаны теоретические основы использования богатого материала народной педагогики в качестве содержания и средств обучения кыргызскому языку.

Степень использования и сфера применения: Результаты исследования были внедрены в средней школе имени К. Рысмендиева Нарынского района, школе-гимназии имени Н. Жундубаевой в Кочкорском районе и в средней школе №80 имени Ш. Назаркулова города Бишкек для методического обеспечения учебного процесса при обучении предмету «Кыргызский язык» в старших классах. Результаты исследования могут быть использованы учителями кыргызского языка и литературы старших классов общеобразовательных средних школ при обеспечении практических уроков, а также студентами и магистрантами высших учебных заведений при написании научных работ и при прохождении практики в школах.

SUMMARY

dissertation of Asanbekova Nurzat Asanbekovna on the topic "Ethno pedagogical foundations of teaching the Kyrgyz language in high school" for the degree of candidate of pedagogical sciences 13.00.02 - specializing in theory and methods of teaching and upbringing (kyrgyz language).

Keywords: folk pedagogy, ethno pedagogy, means of teaching the Kyrgyz language, communicative competence, training program, national values, housing construction, financing, public funds, investments, equity participants in construction, mortgage, lending, project financing, correlation-regression analysis, construction organizations, commercial bank, forecast.

The object of research is teaching the Kyrgyz language in the upper grades of secondary school.

The subject of research: ethno pedagogical foundations of teaching the Kyrgyz language in high school.

Purpose of the study: To determine the ethno pedagogical foundations of teaching the Kyrgyz language in high school and offer them for practice by conducting pedagogical experimental tests.

Purpose of the study: To determine the ethno pedagogical foundations of teaching the Kyrgyz language in high school and offer them for practice by conducting pedagogical experimental tests.

The scientific novelty of the research: It is determined by the fact that in the methodology of teaching the Kyrgyz language in secondary schools for the first time a comprehensive study of the main theoretical and practical issues of teaching the native language on an ethnic pedagogical basis is carried out, materials of folk pedagogy are considered as the content and means of teaching the Kyrgyz language, it is confirmed that it is a strong and effective educational tool.

The degree of use scope of application: The research results were introduced in the secondary school named after K. Rysmendiev of the Naryn region, the school-gymnasium named after N. Zhundubaev in the Kochkor region, and in the secondary school №80 named after Sh. Nazarkulov in Bishkek for the methodological support of the educational process when teaching the subject of the Kyrgyz language in high school. Teachers of the Kyrgyz language and literature of the senior classes of general secondary schools when providing practical lessons, as well as by students and undergraduates of higher educational institutions when writing scientific papers and in cases of practical training in schools can use the results of the study.

Форматы 60×84/16. Офсет кагазы
Көлөмү 1,5 п.л., Нускасы 50 экз.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Раззаков к., 49
Тел.: +996 708 058 368